

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויקהל פקודי, תשס"ז
מספר 695מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על מזבח הקטורת

מזבח הקטורת יוצא דופן מכל כלי המשכן בכך שהציווי לעשייתו (שמ' ל: א-י) כתוב לאחר שנשלמו כל ההוראות להקמת המשכן, ואילו בתיאור הביצוע הוא נזכר במקום הראוי לו, לאחר עשיית המנורה והשולחן (לז: כה-כח), כסדר עמידתם במשכן. מאמר זה בא להציע הסבר לחריגה הזאת בהסתמך על ההנחה שבתיאור הקמת המשכן נקט הכתוב במתכוון לשון הרומזת לבריאת העולם. מורת המורים נחמה ליבוביץ עמדה על כך בהרחבה, בעקבות רוזנצויג וכובר, ופרטה שבע הקבלות:¹

שמות	המשכן	הבריאה	בראשית
כה: ח	וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשֹׁכְנֹתַי בְּתוֹכְכֶם (ועוד כמאתיים פעם לשון 'עשייה')	וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-הָרָקִיעַ (ועוד שש פעמים לשון 'עשייה')	א: ז
כד: טז	וַיִּשְׁכֵּן כְּבוֹד-ה' עַל-הַר סִינַי וַיִּכְסְהוּ הָעֲנָן שְׁשַׁת יָמִים	כִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים עָשָׂה ה' אֶת- הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ	כ: יא
שם	וַיִּקְרָא אֱלֹ-מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִתּוֹךְ הָעֲנָן	וַיִּנַּח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי	שם
לט: לב מ: לג	וַתְּכַל כָּל-עֲבֹדַת מִשְׁכַּן אֱהִל מוֹעֵד וַיְכַל מֹשֶׁה אֶת-הַמְּלָאכָה	וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל-צְבָאָם וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה	ב: א-ב
לט: מג	וַיִּרְא מֹשֶׁה אֶת-כָּל-הַמְּלָאכָה	וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת-כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה	א: לא
שם	וַהֲנִיחַ עֲשׂוֹ אֶתְּהָ פָאֲשֶׁר צָוָה ה' בְּן עֲשׂוֹ	וַהֲנִיחַ-טוֹב מְאֹד	שם
שם	וַיְבַרֵךְ אֹתָם מֹשֶׁה	וַיְבַרֵךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי	ב: ג

ההקבלה הסגנונית בין מעשה שמים וארץ לבין המשכן מלמדת שיש לחפש גם הקבלה עניינית ביניהם.² כמו כן יש ביניהם הקבלה מבנית, כי מלאכת המשכן מסופרת בכתוב פעמיים, בשלב התכנון ובשלב הביצוע, כפי שהדבר נעשה במלאכת הבריאה, כגון: 'ויאמר א-להים יהי אור ויהי אור'.³ בנוסף, מתבקשת הקבלה בין סיפור חטאו של אדם הראשון לבין חטאו של עם ישראל, משום ששני החטאים גרמו לריחוק בין האדם ואלוקיו. אדם הראשון היה שרוי בגן עדן, כביכול בקרבת בוראו, ועם החטא הוא מחביא את עצמו מפני ה' ולבסוף מגורש מהגן. אף בעשיית העגל התבטלה הקרבה בין העם

¹ ראו בספרה: עיונים חדשים בספר שמות בעקבות פרשנינו הראשונים והאחרונים, ירושלים תשל"ה, ע' 348 ואילך.

² כבר עמד על כך ר' נחמיה במדרש המובא בילקוט שמעוני תורה פקודי רמז תיט. פרשנים נוספים עסקו בכך, ולא כאן המקום לפרטם.

³ יתכן שכל מכלול הבריאה הוצג פעם אחת בתוכניתו בבראשית פרק א' ולאחר מכן במימוש התכנית בשינויים בפרק ב'. כך עולה ממדרש חז"ל: פסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה מ, ד"ה: בחדש השביעי וגו'; ועוד.

מכל הכתוב כאן עולה שיש מקום לחפש הקבלות נוספות בין סיפור הבריאה לבין הקמת המשכן, וזאת גם אם אין בדעתנו לפרש את המשכן כאלגוריה לעולם או לאדם.⁵ בהקשר זה משתלב היטב השינוי במיקומו של הצו על עשיית מזבח הקטרת.

אם נניח שסיפור ההכנות למשכן רומז לתוכניות האלוניות בטרם חטא האדם, הרי שמזבח הקטורת מרמז על המעמד שניתן לאדם בתכנית הראשונית. האדם נברא אחרון כנזר הבריאה, ולבריאתו קדמה הצהרה חסרת תקדים על ערכו ומעמדו - שנברא בצלם אלוקים, והוא שליט על כל הנבראים האחרים: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמּוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בְדִגְתַי הַיָּם וּבְעֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכַל-הָאָרֶץ וּבְכַל-הָרֶמֶשׂ עַל-הָאָרֶץ" (בר' א: כו). כמו כן מודגש מיקומו המיוחד של האדם בטרם חטא: "וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם וַיְנַחֵהוּ בְּגֶן-עֵדֶן לְעִבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ" (ב: טו); שם הוא נמצא בקרבת אלוקים, ומבריאתו בצלם אלוקים משתלשל ייחוס ערך רב לחייו, ערך שאין לאף ברייה אחרת, ואיסור חמור לפגוע בו: "וְאָךְ אֶת-דַּמְּכֶם לְנַפְשֵׁיכֶם אֶדְרֹשׁ מִיד כָּל-חַיָּה אֶדְרֹשְׁנָהּ וּמִיד הָאָדָם מִיד אִישׁ אָחִיו אֶדְרֹשׁ אֶת-נַפְשׁ הָאָדָם. שֹׁפֵךְ דַּם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפֹּךְ כִּי בְּצַלְמֵ אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת-הָאָדָם" (ט: ה-ו). כמו כן, בשל צלם אלוקים שבו נאסר עליו לאכול מעץ הדעת, כי רק לאדם יש בחירה חופשית במעשיו.

דברים דומים נראה באשר למזבח הקטורת. לאחר שפורטו תכניות המשכן וכליו וכן העובדים בו, נזכר המזבח כפריט אחרון, כאילו הוא תכלית עשיית המשכן. בנוסף, מזבח הקטורת מיוחד בשני עניינים המצביעים על רום ערכו: מיקומו מתואר במלים: "וַנִּתְּתָהּ אֹתוֹ לְפָנֵי הַפְּרָכֶת אֲשֶׁר עַל-אֲרֹן הָעֵדֻת לְפָנֵי הַפְּרָכֶת אֲשֶׁר עַל-הָעֵדֻת אֲשֶׁר אוֹעֵד לְךָ שִׁמָּה" (שם' ל: ו). היינו: יש כאן הדגשה כפולה של עמידתו לְפָנֵי המקום המיוחד להשראת השכינה, ואילו השולחן והמנורה העומדים באותו חלק של המשכן, ואף סמוכים יותר לפרוכת ולכפורת, עומדים מִחוּץ: "וּשְׁמַת אֶת-הַשְּׁלֶחָן מִחוּץ לְפָרְכֶת וְאֶת-הַמְּנֹרָה נִכַּח הַשְּׁלֶחָן עַל צֵלַע הַמִּשְׁכָּן תִּימְנָה וְהַשְּׁלֶחָן תַּתֵּן עַל-צֵלַע צְפוֹן" (כו: לה).⁶ כמו כן מודגש ייחודו של מזבח הקטורת על ידי איסורים הקשורים בו: (א) איסור כפול על שימוש בו בניגוד לייעודו: "לֹא-תַעֲלוּ עָלָיו קִטְרֹת זָרָה וְעֹלָה וּמִנְחָה וְנֹסֶךְ לֹא תִסְכּוּ עָלָיו". (ב) איסור באשר לקטורת הניתנת עליו, שחיובו כרת. הקטורת היא אחת במינה ונאסר לרקוח כמוה: "וְהַקְטֹרֶת אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בַמִּתְּכָנֶתָה לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם, קִדְשׁ תִּהְיֶה לְךָ לֵה'. אִישׁ אֲשֶׁר-יַעֲשֶׂה כְמוֹתָ לְהָרִיחַ בָּהּ וְנִכְרַת מֵעַמּוּי" (ל: לז-לח).

קיימת הקבלה נוספת: כל ענייניו של מזבח הקטורת הוא בחוש הריח, וחוש זה נרמז גם בבריאת האדם: "וַיִּיבֶרֶךְ ה' אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם עֶפְרָ מִן-הָאָדָמָה וַיִּפַּח בְּאָפִיו נְשִׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה" (ב: ז) - המלה "בְּאָפִיו" מציינת את האיבר שהאדם נושם בו, אך גם מריח בעזרתו, וגם המלה "וַיִּפַּח" קשורה לריח שנישא על גבי הרוח אל אפו של האדם, כנאמר בשיר השירים (ד: טז): "הַפִּיחֵי גַנִּי וַיָּבֹאוּ בְשִׁמּוֹ". נוסף לכך, שאחד מאמצעי הזיהוי המהותיים לאדם הוא ריחו, כפי שנלמד מבראשית כז: כז: "וַיִּגְשׁ וַיִּשְׁק-לוֹ וַיִּרַח אֶת-רִיחַ בְּגָדָיו וַיִּבְרַכְהוּ וַיֹּאמְרוּ רֵיחַ בְּנֵי פְרִיחַ שְׂדֵה אֲשֶׁר בְּרָכּוֹ ה'".

נראה אפוא, שמכל כלי המשכן מתאים מזבח הקטורת לרמזו על מעמדו של האדם בעת הבריאה ואחריה. כמוהו הוא מרומם מכול בתחילה, אך בעקבות החטא הוא "נבלע" בין כל האחרים.⁷ כמוהו כרוך עצם קיומו באיסורים וכמוהו הוא עומד תמיד לפני האלוקים. הדמיון שמצאנו מתעצם מכוח הקבלה לשונית ברורה - השימוש הייחודי במלה 'צלע' בשני הסיפורים באותה צורה בדיוק: "וַיִּקַּח אֶת מִצְלַעַתָּיו" (בר' ב: כא); "וַיִּשְׁתִּי טַבַּעַת זָהָב תַּעֲשֶׂה-לוֹ מִתַּחַת לְזָרוֹ עַל שְׁתֵּי צִלְעֹתָיו" (שם' ל: ד). המילה 'צלע' ביחיד וברבים נזכרת תכופות במלאכת המשכן, אך רק כאשר מדובר במזבח הקטורת היא מופיעה פעמיים עם כינוי השייכות, כמו אצל אדם הראשון.

⁴ אף הכנסת סיפור חטא העגל בין הוראות עשיית המשכן לבין ביצוען מתבארת יותר בהקבלה לעניין הבריאה. היה סביר יותר שנושא המשכן יתואר ברצף, ללא הפסקה, שכן אין התורה ספר היסטורי שכפוף לסדר זמנים מחייב (גם אם נפרש שמצוות המשכן ניתנה לישראל כהמשך למעמד הר סיני, כפירוש רמב"ן לשם' כה ול שם' מ: לד, ובמיוחד אם נפרש שכל פרשת המשכן ניתנה לאחר החטא כדברי מדרש תנחומא תרומה ח ורש"י לשם' לא: יח). הסדר המיוחד רומז, שכפי שהשתנה כל היקום עקב חטאו של האדם, כך המשכן שנבנה לאחר חטא העגל אינו זהה למשכן שתוכנן (ראה פירוש משך חכמה ועוד).

⁵ דיינו אם נאמר כדברי נחמה ליבוביץ בספרה (ע' 352): ה' ברא שמים וארץ וכל אשר בהם שיהיו מקום מגורי האדם, וברא אותם בששה ימים וינח ביום השביעי - כן נקרא משה ביום השביעי לענן למען יראה את תבנית המשכן אשר עליו להקים, כדי שיהיה מקום משכן ה' עלי אדמות. שומה על האדם להידמות לבוראו בדרכיו ובמידותיו, והוטל עליו להיות שותף עמו במעשה בראשית.

⁶ ההבדל הלשוני הזה נשמר גם בהמשך: ראה שמות מ: ד-ה ושם: כב-כו.

⁷ בבראשית ב' מתוארת בריאת האדם כאילו התרחשה לפני בריאת בעלי החיים, ובמדרש אף מהפכים את בריאתו המאוחרת של האדם לחיסרון ולא ליתרון: "אם זכה אדם אומרים לו: אתה קדמת למלאכי השרת; ואם לאו, אומרים לו: זכוב קדמך, יתוש קדמך, שלשול זה קדמך" (בראשית רבה, מהד' וילנא, ח, א).

מכל ההקבלות בין סיפור בריאת האדם לבין מזבח הקטורת אפשר גם להבין את ייחודה של הקטורת. הקטורת נועדה מלכתחילה להיות אמצעי הכפרה העיקרי אחת בשנה. לשם כך היא ניתנת לפני ולפנים ביום הכיפורים, ובכך מרחיקה את המוות מן החוטאים. גם בשימוש ספונטאני בידי האדם המתאים, הקטורת מצילה ונותנת חיים, כמסופר בבמדבר (יז:יא-יב). ומן הצד השני, קטורת שמוקטרת שלא כהלכה - מסוכנת, והיא שהמיתה את שני בני אהרון, נדב ואביהוא (ויק' י:א-ב), ואת מאתים וחמישים האנשים, שותפיו של קורח במחלוקת (במ' טז:לה). מתח זה בין שני צדדיה של הקטורת מקביל למתח המתמיד הקיים בין גוף האדם, שהמוות אורב לו בכל רגע, לבין נשמתו בת האלמוות, שעומדת תמיד לפני אלוקיה ומבקשת להיות לו לרצון.⁸

יונה בר מעוז

מפעל מקראות גדולות 'הכתר'

⁸ לא בכדי סבר ר' יצחק אברבנאל שמזבח הקטורת רומז להישארות הנפש (ראו פירושו לשמ' כה).